

ADLATIBOAREN BERBALIZAZIOAZ

Jose Antonio Mujika

Euskaltzaindiko Gramatika Batzordeko kidea

0. Sarrera

Gauza jakina da sintagma adlatiboari ondotik -TU atzizkia eransten zaionean, edo, nahiago bada, -TU atzizkiari aurretik sintagma adlatiboa lotzen zaionean, partizipioa eratzen dela (*argitaratu, bururatu, eskuratu, etxeratu...*). Ez da zer harritu horretan, mota desberdinetako osagaiak hartzen baititu -TU atzizkiak: izena (*urtu*), adjektiboa (*zuritu*), adberbioa (*urrundu*)... Lekua adierazten duten gainerako postposizio sintagmek, ordea, ez dute aukera hori (**etxetik-tu, *etxean-tu*). Beste leku-sintagmak ez bezalakoa da horretan adlatiboa.

Gauza jakina da, bigarren, adlatiboak berak, -TU atzizkia gabe ere, bete dezakeela perpausuan partizipioaren lekua (*etxera orduko, etxera nahi nuen, etxera zenean...*).

Berbalizazio¹ mota bi horiek izango ditut aztergai artikulu honetan. Aurrena, mota bakoitzaren noiz-nolako orokorrak deskribatuko ditut. Eta, ondoren, haien funtsa azaltzen saiatuko naiz.

1. Adlatiboaren berbalizazio motak

1.1. -RATU partizipioa

1.1.1. Hasteko esan beharra dago [*adlatiboa -TU*] egitura —laburtuz ‘-RATU partizipioa’ deituko dudana—² oso emankorra dela, pentsa baitaiteke berez adlatibo guztiekin dela egingarri. Hiztegietan ez dira, noski, guztiak aipatzen. Hiztunek, eta idazleek, noizbait erabili dituztenak jasotzen nahiko lan izaten dute hiztegiileek, eratorri daitezkeen guzti-guztien bila alferrik saiatu gabe ere.

Erabilera handia edo handi samarra dutenak dira, jeneralean, hiztegietan aipatu ohi direnak. Horietako batzuek adiera berezia garatu dute: horrela, esate baterako, berez ‘argitara etorri / ekarri’ esan nahi duen *argitaratu* aditza liburuen eta idatzien ‘kaleratzea’ adierazteko erabiltzen da, adiera horretan finkatu baita; eta *eskuratu*

---

¹ Bi adiera ditu ‘verbalización’ hitzak gaztelaniaz. Batetik «acción y efecto de verbalizar», hau da, «expresar una idea o un sentimiento por medio de palabras» esan nahi du (*RAE*); eta bestetik «La ‘verbalización’ es un proceso de formación de palabras que permite la creación de verbos a partir de bases pertenecientes a diversas categorías» (*GDLE* 4685). Euskal hiztegiek lehen adieran darabilte inoiz ‘berbalizazio’ hitza; hemen, hala ere, bistan denez, bigarrenean darabilt.

² Deitura horren azpian bai -RATU bai -GANATU formak sartzen ditut, noski, bai eta *honatu* eta *horratu* bezalakoak ere.

aditzak ‘eskura ekarri’ ez ezik, ‘zerbait lortu’, ‘zerbaitez jabetu’ ere adierazten du. Gehienak, halaz ere, adiera berezia garatu gabe erabiltzen dira: *elkarganatu*, *etxeratu*, *lurreratu*, *oheratu*... Erabilera urriko batzuk ere aipatzen dira inoiz hiztegieta, *corpu*-setan agerpen bakanen bat badutelako edo itzulpenak hartara behartzen dituelako.

Baina hiztegieta aipatuak asko izanik ere —OEH-k ehunka batzuk aipatzen ditu—, agerikoa da irekia geratzen dela multzoa, partizipio berriak sortzeko aukera izango baitute betiere hiztunek. Ez dakit inork inoiz erabilia izango den, baina, horrela ez balitz ere, zergatik ez esan *ohatilaratu*, *oheratu* esaten dugun bezala? Edo *linboratu*, teologo batzuen pozerako, *infernuratu* bezala? Edo *osineratu*, *sumendiratu*, *anteneratu*, *sateliteratu*, *sakelakoratu* eta auskalo zer beste *noratu*?

1.1.2. Gogora daiteke, bigarren, -RATU *partizipioak* gainerako partizipioen joko bera duela: a) denbora edo modua adierazten duten postposizioekin erabiltzen da (*etxeratu orduko*, *kaleratu baino lehen*, *oheratu gabe*, *bururatu ezinik*); b) *nahi izan* eta *behar izan* aditzen objektu izan daiteke (*kaleratu nahi naute*); c) aditz jokatuena adizki nagusia izan daiteke (*etxeratu dira*, *etxeratuko dira*); d) *-z*, *-ta* eta *-ik* atzizkiak, eta baita *-a* mugatzaila ere, har ditzake (*etxeraturuz*, *etxeraturuta*, *etxeraturik*, *etxeraturua*).³ Horretan, bistan denez, ez du mugarik edo debekurik.

1.1.3. Badu, halaz ere, egitura honek muga bat, guztiz zehatza ez dena, adlatiboaren neurriari eta osaketari dagokiona. Ohiko egitura [[*izena*-RA]-TU] da, izenak aldean izenlagunik, erlatiborik edo adjektiborik aise onartzen ez duelarik; bestela esanda, oinarrian duen adlatiboa —edo honen barruko izen sintagma—⁴ sinplea izan ohi da, ez konplexua. *Etixeratuko naiz* esaten dugu aise, ez, ordea, hain erraz ²*iaz ezagutu nituen Bilboko lagunena etixeratuko naiz*; *oheratu da* bai, baina ez, nik uste, ³*gela nagusiko ohe dotoreratu da*.

Ez da debekurik, hori ez, izen elkartuentzat (*eliz atarinaratu*, *itsasertzteratu*...), ez eta ‘elkartutzat’ har daitezkeenentzat ere (*azken hatsetaratu*, *beste munduratu*, *mugaz hunaindiratu*, *lagun arteratu*...).

Badira, gainera, aldean genitiboa aukeratu ohi duten izenak, eta horiek genitibo eta guzti erabiltzen dira maiz -RATU *partizipioa* eratzen duen adlatiboan ere. Hona OEH-tik harturiko adibide batzuk: *bere baitharatu*, *zeure gogaratu*, *neronen kaburatu*, *bere lekuratu*, *euren tokiratu*, *bere xederatu*, *alkarren ondoratu*... Eta are:

- (1) a. Bikendiren ondoratu zen (Orixe, *Mireio* 13).
- b. San Makarioren parreratu zenean (B. Joannateguy, *Sainduen bizitza. Lehen zatia*, 63).

Arteratu aditza areago doa, genitibo luzea eraman ohi baitu aurretik:

- (2) a. [...] naikidari arroante aien arteratu zan gudaren kontaera (Bilintx, 165).
- b. eskualde hartako misionen arteratu zen (*Fedearen Propagacioneco Urtecaria*, 1897: 97).⁵

³ Erabilera horietara mugatuko naiz neure azterketan. Partizipioak izan ditzakeen bestelako erabilez, ikus *EGLU II*, 81-87.

⁴ Konplexutasuna berez izen sintagmari badagokio ere, adlatibo sintagmaren konplexutasunaz mintzatuko naiz, gauzak errazteko.

⁵ OEH-k honela azaltzen du aditz honen ezaugarria: “Verbalización de un sintagma con (-en) artera”.

Era berean, *horretaratu* bezalakoek izen sintagma onartzen dute erakuslearen aurrean:

(3) Era txar orretaratuten bazara (J. I. Iztueta, 37r).

Esan daiteke, ordea, adlatibo sinplearen aldeko joera duela -RATU *partizipioak*, salbuespenak salbuespen.

1.2. Adlatiboa partizipioaren lekuan

1.2.1. Gramatikariek ez diote, nire ustez, behar bezalako arreta eskaini adlatiboaren beste 'berbalizazio' honi, -TU gabekoari.

Lafittek aipatzen du. Partizipioaren formaz ari dela, honela dio:

Quelques vieux verbes n'ont pas de suffixe au participe; le participe se confond par conséquent avec l'infinitif radical. Ce sont [...] c) quelques adlatifs employés comme verbes: *athera*, 'sortir' (*athe*, 'porte'); *leihorrera*, 'aborder' (*leihor*, 'terre ferme'); *lurrera*, 'jeter à terre' (*lur*, 'terre'); *zokora*, 'reléguer' (*zoko*, 'coin').

Honako hau erantsiz, hala ere:

REMARQUE: Quelques-uns de ces participes reçoivent cependant chez les auteurs contemporains le suffixe -tu: [...] *atheratu*, 'sortir'; *lurreratu*, 'jeter à terre'; *leihorreatu*, 'aborder'; *zokoratu*, 'reléguer' (Lafitte 1962: 201).⁶

Aurrerago, berriz, '*Substituts des formes verbales significatives*' direlakoez ari delarik, hau esaten du:

L'adlatif d'un mot exprimant le lieu équivaut souvent à un participe passé, et son génitif en -ko, logiquement, a une valeur de futur. Ex. *hirira zenean*, 'quand il fut arrivé en ville'; *hirirako denean*, 'quand il arrivera en ville'; *norako da*, 'où va-t-il?' (litt.: 'où arrivera-t-il?') (Lafitte 1962: 340).

Ondo esanak daude horiek, noski.⁷ Uste dut, hala ere, adlatiboaren 'berbalizazio' hau aipamen horietan iradokitzen den baino zabalagoa eta ugariagoa dela, -RATU *partizipioarena* bezain zabala ez bada ere.

Teoriaz, hura bezain emankorra izan daitekeela dirudi. *Etixeratu zenean* eta *etxera zenean*, esate baterako, gauza bera adierazteko hitzunik dituen aukera bi dira. Maiztasunen estadistikara jotzen badugu, ordea, berehala ohartzen gara, aukerak aukera eta teoriak teoria, erabilera urriagoa izan duela, eta duela, zeregin honetan -TU gabeko formak. OEH-ri begiratu bat ematea aski da horretaz jabetzeko: dozenaka eta dozenaka dira testuetan -RATU gisako formak besterik ez duten adlatibo berbalizatuak; dozenaka, halaber, agerpen bat edo beste -RA gisakoa izanik ere, gehienak -RATU gisakoak dituztenak.

Baina badira, horien ondoan, -RA motako agerpen bat baino gehiago dituzten 'partizipioak' ere. Hona adibide batzuk: *adinera(tu)*, *argitara(tu)*, *azpira(tu)*, *begietara(tu)*, *belarrietara(tu)*, *burura(tu)*, *elizara(tu)*, *elkargana(tu)*, *eskura(tu)*,

⁶ 'Quelques-uns' dio Lafittek, baina gero, adibideetan, aurreko paragrafoan aipatutako guztiak ematen ditu -TU atzizkiarekin.

⁷ Ikus, halaber, *EGLUI*, 375 eta *AGOB*, 198.

hona(tu), horra(tu), itsasora(tu), kontura(tu), lehorrera(tu), mendera(tu), mundura(tu), nora(tu), zerura(tu) eta beregana(tu), elkargana(tu)...⁸

Badira, gainera, garai eta leku jakinetan bederen, agerpen gehienak -RA gisakoak izan dituzten aditzak ere, OEH-k aditzera ematen duenez: *infernura(tu), eskuetara(tu), gogora(tu), hara(tu), kanpora(tu), lurrera(tu)*.

Aipamen berezia merezi dute, azkenik, agerpen gehienak horrelakoak dituen *atera* eta, beharbada, zubererako *horra izan* aditzak.

Ikusi batera, -RA 'partizipioaren' erabilerarik usuena aurreko mendeetan dokumentatzen da, testu zaharrenetatik hasita. Orainagoko testuetan, idazkera jasoa landu duten idazleen lanetan ikusten dira horrelakoak. Orixe, Erkiaga, Zaitegi edo Mitxelena aipa daitezke, beharbada, besteen gainetik.

1.2.2. Bigarren ezaugarriari dagokionez ere, gauza bertsua esan daiteke. Partizipioaren leku eta erabilera gehienak bete ditzake -RA formako 'partizipioak' ere, baina -RATU *partizipioak* baino urriago eta desberdinago, halaz guztiz: a) Denbora eta modu postposizioen aurrean usu samar erabili izan da, eta gaur egun ere badarabilgu (*etxera bezain laster, kanpora orduko, adineraz geroz, elkargana gabe, zerura arte...*); b) *nahi izan* eta *behar izan* aditzen objektu ere izan daiteke (*kalera nahi dutenean, basora behar dugu*); c) aditz jokatuaren adizki nagusi moduan ere erabiltzen da, -RATU *partizipioa* bezain ugari ez bada ere (*adineren zenean, beregana ditu, gogora zaidana*); -RAKO forma geroaldikoa ere erabilia izan da eta, hain zuzen ere, hizteggigile batzuek —Pouvreauk, esate baterako— sistemaz eratu izan dituzte horrelako formak beren hiztegian, testuen lekukotasuna horren zabala ez bada ere. Hona, dena dela, adibide batzuk:

- (4) a) Jentilen eskuetarako dute (J. Leizarraga, *Testament berria*, 82).
- b) ez da errana ez dudala eskurako (B. Larreguy, *Testament çaharreco eta berrico historiao I*, 278).
- c) Norako bait-zara, eta ni ere harako naiz (*Ibid.*, 245).
- d) ez ahal da polizia hunarako (P. Larzabal, *Senperen gertatua*, 114).

d) Ez da, ordea, horren ohikoa atzizkiekin eta, batez ere, -a mugatzailearekin erabiltzea. Adibide batzuk badira -ik atzizkia dutenak (*barnerarik, gaitzerarik, kanporarik, hartararik...*). Ez dirudi, ordea, -z (-z geroz postposizioaz beste) eta -ta atzizkiekin eraturiko formak erabiltzen direnik (²*etxeraz*, ³*etxerata*). Eta mugatzailearekin adibide bakarra aurkitu dut, *atera* aditzari dagokionaz beste, Pouvreauk hizteggiko berbatzat daukan *lurrera* 'aditzarena':

- (5) Etsaia ez da lurreraia baizik (F. Laphitz, *Bi saildu hescualdunen bizia*, 121).

Atera aditzak, jakina, erabilera horiek guztiak ditu, baita *ater(e)az, aterarik, aterata* eta *aterea / ateraia* ere.

1.2.3. Berezitasunik handiena, halaz ere, hirugarren ezaugarrian dauka -RA 'partizipioak'. Izan ere, oinarrian dagoen adlatibo sintagma konplexua denean, -RA motakoa

⁸ Berbalizazio bien arteko bereizketa partizipioan (*etxeratu / etxera*), geroaldiko forman (*etxeraturik / etxerarik*) eta atzizkidunetan (*etxeraturik / etxerarik*) egin daiteke, aditz izenean (*etxeratze*) eta aditzoinean (*etxera*) mota bien sinkretismoa gertatzen baita. Hortaz, aldea duten formei erreparaturiko diet nik artikulatu honetan.

izateko joera du berbalizazioak. Adlatibo sinpleekin bietara jokatzen du (*etxeratu da / etxera da*), baina konplexuekin -RA soila hobesten du, gorago aipatu ditudan salbuespenak salbuespen. Hona adibide batzuk:

- (6) a. Betsames'ko baten lurrera ziranean (F. I. Lardizabal, *Testamentu Zarreco eta Berrico condaira*, 154).
 b. Guraso antziñakoai eskeñitako lur eder aren ateetara ezkerro (*Ibid.*, 93).
 c. bere jauregiko atarira zanean (G. Arrue, *Santa Genovevaren vicitza*, 94).
 d. Erri sonatu artara ziranean (G. Arrue, *Mayetzeco ill*, 196).
 e. itsu haren aldera zenean (B. Joannategi, *Sainduen bicitzea*, 24).

1.3. Laburtuz

Hauek dira, bada, labur bilduta, aipatu berbalizazio bien ezaugarriak: a) biak emankorrak izanik ere, -RA motakoa urriagoa eta desberdinagoa da; b) partizipioaren jokoari dagokionez ere, -RA motak erabilera urriagoa du: atzizkiekin gutxitan edo ia batere erabili gabea da; c) oinarritzko adlatibo sintagmari dagokionez, berriz, -RA 'partizipioaren' erabilera zabalagoa da; izan ere -RATU *partizipioaren* ohiko egitura [[(gen) - izena-RA]-TU] delarik, -RA motakoa hori baino egitura konplexuagoetan ere erabiltzen da.

2. Azalpen saio bat

2.1. Ezaugarri horien oinarria zein den azaltzen hasi baino lehen, komeni da adlatiboaren berbalizazioa bera zertan datzan argitzea.

Adlatiboak, lekua adierazten duenean, helmuga seinalatzen du, ohiko erabileran; mugimendu bat badela suposatzen da, aditzak adierazia, eta adlatiboak mugimendu horren jomuga adierazten du. Hori gertatzen da, konparazio batera, *etxera joan / inguratu / iritsi / sartu / ekarri / eraman...* esaldietan; aditzak mugimendua adierazten du, eta adlatiboak mugimendu horren helmuga.⁹

Modu batera edo bestera berbalizatzen denean, berriz, helmuga ez, baina helmugaren irispena adierazten du adlatiboak, haren lorpena. Eta, hori horrela izanik, perpausak ez du irispena adieraziko duen beste aditzik behar, adlatibo 'berbalizatu' bera aski baita hori adierazteko. Hitz batean esanda, berbalizatuta, helmuga adieraztetik helmugaren irispena adieraztera pasatu da adlatiboa. Lekua adieraztetik gertakaria adieraztera.

Jakina da aditzak ez direla guztiak lexiko-mota edo aspektu berekoak. Kontu konplexua da hori, baina, gauzak erraztuz, esan dezakegu lau motakoak bederen badirela: batzuek *egoera* adierazten dute (*egon, eduki, jakin*); beste batzuek *ariketa* (*aritu, ibili*); beste batzuek *ekintza* (*eraiki, desegin*); eta beste batzuek, azkenik, *lorpena* (*sartu, atera, joan, etorri*).¹⁰ Azken mota honetakoak dira adlatibo berbalizatuak: *lorpen* bat adierazten dute. Gero, aditz jokoaren aspektuek adieraziko dute lorpen hori burututzat ematen den (*etxeratu da, etxera da*), burutugabetzat (*etxerazten*

⁹ Alde bat uzten ditugu hemen bestelako adiera duten -RA *obitu / zaletu* eta horrelakoak.

¹⁰ Ikus *GDLE* 3140 eta 2977-3060.

da), etorkizunekotzat (*etxeratuko da, etxerako da*), edo are burutu ondoko egoera adierazten duen (*etxeratua da*).

2.2. Berbalizazio hori, bada, bi modutara egin daiteke, aurreko atalean ikusi dugun bezala. Modurik maizkoena —hau da, -TU atzizkiarekin gauzatzen dena— *berbalizazio morfologikoa* edo *lexikoa* deitu dezakegu, atzizki horren bitartez hitz eratorri berria sortzen baita. Atzizkirik gabea, berriz, —hau da, -RA forma soilari dago-kiona—, *berbalizazio sintaktikoa* deitu dezakegu, horretan adlatiboa ez baita formaz aldatzen; bere horretan geratzen da, eta perpausean betetzen duen lekuak eragiten du haren berbalizazioa; betetzen duen leku horri eskerrak dakigu partizipioaren zeregina bereganatu duela.¹¹

Aditzaren osagarri doanean (*etxera etorri orduko, etxera joan behar duzu* edo *etxera joan zenean*, esate baterako), adlatibo soila da; baina partizipioari dagokion lekuan kokatua dagoenean (*etxera orduko, etxera behar duzu* edo *etxera zenean*, konparazio batera), haren zeregina betetzen du. Kokatuta dagoen lekuan kokatua dagoelarik, partizipioaren lekua eta zeregina bereganatu ditu horietan adlatiboak.¹²

Ez da zer zalantzan jarri horrelako berbalizazioa, garbi ikusten baita beste aditzik izan gabe ere ‘perpaua’ dagoela horrelakoetan, dagozkion osagai guztiez hornitua. Hona osagai horiek agerian dituzten adibide batzuk (azpimarrak nireak dira):

- (7) a. Goizaldea etorriko da *oiek etxera orduko* (D. Aguirre, *Garoa*, 94).
- b. *arrantzale begi urdiña errira baiño leen*, erabagiren bat artu bear ebala sinistarazi eutsan Zuriñek bere buruari (E. Erkiaga, *Arranegi*, 177).
- c. *Au [olioa] monjak begietara orduko* bere bista osoarekin, S. Luis alabatzen gelditu zan (A. Cardaberaz, *Justuen Ispillu arguia*, 67).

‘Perpauak’ dira, bada, etzanean emandako horiek, eta ez dute adlatiboa beste aditzik, adlatiboak berak betetzen baitu, esan bezala, aditzaren —kasu honetan, partizipioaren— lekua.

Adlatiboa berbalizatzeke bi modu desberdin dira horiek, eta ez dut uste zuzena denik -RA forma -ratu *partizipioaren* aldaera soiltzat hartzea, hartan -TU atzizkiaren elipsia balego bezala. Berbalizazio bakoitzak bere bidea eta bere ezaugarriak ditu. Lehenean, esan bezala, hitz berria eratzen da eta testuingururik gabe emanda ere hiztunak ‘badaki’ hura aditza dela (aipatu hutsarekin ‘daki’, gure adibidean, *etxeratu* partizipioa dela). Bestean, berriz, ez da hitz berririk, hitzak edo sintagmak testuinguru jakin batean bereganatutako zeregin berria baizik; eta testuingururik ematen ez bada,

¹¹ RAE-ren *Diccionario de la lengua española*-tik hartu ditut termino hauek. Ikus «*Nominalizar*. Convertir en nombre o en sintagma nominal una palabra o una porción de discurso cualquiera, mediante algún procedimiento morfológico o sintáctico; p. ej., *goteo* (de *gotear*); *el qué dirán*». ‘Lexikoa’ eta ‘sintaxia’ aipatzen ditu, halaber, *EGLU I*-ek adlatiboaren kontu hau aipatzen duenean: «Ezin utzi daiteke bidenabar bada ere aipatu gabe, hau berez lexikoari dagokion arren, euskarak berebiziko joera duela adlatiboan dagoen edozein forma aditz bihurtzeko; hala nola, “*etxeratu*”, “*eskuratu*” [...]. Halaber diogun ere, hau sintaxiari gehiago dagokion arren, “*ohera zenean*”, “*gogora zitzaidan*”, “*etxera bezain laster*” eta horien antzekoak betidanikoak ditugula euskaraz» (375).

¹² Agerikoa da -RATU formako partizipioa ere partizipioari dagozkion lekuetan kokatzen dela —partizipio guztiak bezala, jakina—, baina haren berbalizazioa ez da kokapen horren bitartez gauzatzen, -TU atzizkiaren bitartez baizik. Berbalizazio sintaktikoan, berriz, kokapena bera da berbalizazioaren eragilea.

bere oinarritzko zeregina datorkio hitzunari gogora (*etxera*, esate baterako, adlatibo gisa ulertuko du, besterik gabe aipatzen zaionean).

Aurreko atalean aipatu ditudan ezaugarri desberdinak ere bakoitzaren izaerak eragindakoak dira. Hala, -RATU gisakoa eratorritako partizipioa denez, honen zeregin guztiak bete ditzake, eta, joeraz, gehiago da hitza sintagma luzea baino; -RA gisakoa, berriz, partizipio berria izan gabe haren zereginak betetzera mugatzen denez, ez ditu zer bete partizipioaren funtzio guzti-guztiak, eta, bestalde, hitz berria eratzen ez duenez, askatasun handiagoa du oinarrian sintagma luzeak izateko.

Aise uler daitekeenez, kokapenaren 'gardentasunak' erraztu egiten du adlatiboaren berbalizazio sintaktikoa. Izan ere, zenbat eta 'gardenago' izan adlatiboak partizipioaren lekua hartu duela, hainbat errazagoa eta egingarriagoa izango da berbalizazioa.

Denbora-postposizioen aurrean zalantzarik gabea da adlatiboak zer leku betetzen duen. Izan ere, kokapen horretan bi aukera besterik ez dago —aditz jokatu alde bat utzita—: edo denbora adierazten duen sintagma bat dago (*bostak baino lehen, gaua orduko, berandu arte*) edo gertakari bat adierazten duen partizipioa dago (*sartu baino lehen, hasi orduko, afaldu arte*). Leku-adlatiboak denbora esanahia ez duenez, guzti-agerikoa da partizipioaren lekua betetzen duela hor. Horregatik erabiltzen dira hain erraz eta usu *eskolara baino lehen, ohera orduko* eta *adimera arte* bezalakoak.

Nahi izan eta *behar izan* aditzekin ere gauza bertsua dugu. Aditz horien objektua —aditz jokatu alde bat utzita hemen ere— edo izen bat da, 'gauzaren' bat, modu orokorrean esanda, adierazten duena (*dirua nahi dut, bakea behar dute*), edo gertakari bat adierazten duen partizipioa (*zina joan nahi dut, atsedean hartu behar dute*). Adlatiboak ezin duenez 'gauza' adierazten duen izena ordezkatu, agerikoa da hemen ere partizipioaren lekuan dagoela (*etxera nahi dut, basora behar dute*).

Aditz jokatuetan, berriz, zenbat eta adizki laguntzaileari lotuago egon, hainbat 'gardenago' izango da adlatiboak partizipioaren lekua betetzen duela eta, hortaz, hainbat egingarriagoa izango da berbalizazioa. Baiezkoetan argia da lotura hori, hala mendekoetan (*atarira denean, barrura zireneko, gogora zaidan, argitara diren liburuak, ederki argitara dutelako*) nola lokabeetan (*pentsamendu bat burura zitzaion, hori begietara zait, bertara da*). Ezezka, ordea, gauzak zertxobait 'zailago' egiten dira, lagun-tzailearen ondora pasatzen baita partizipioa, harengandik urrunduz maiz, bien lotura horren 'estua' edo 'agerikoa' ez delarik. Eta horrexegatik, partizipioaren ordezkatzea horren 'gardena' ez denez, urriago erabiltzen da berbalizazio sintaktikoa ezezko esaldietan. Ezin erabilia ez da, noski, adizkien arteko 'lotura' ez baita erabat deusezten. Batzuetan aski erraza da, gainera:

- (8) Holakorik etzaitan burura, kaiolan nintzenean (J. B. Elissamburu; ik. A. M. Labayen, *Elizanburu. Bere bizitza ta lanak* 216).

Mugatzailearekin ez erabiltzea, berriz, adlatiboa zinezko partizipioa ez izatearen ondorio dela esango nuke. Partizipioa adjektibo edo izen egiten da mugatzailea hartzean (*egina, esana, etorria*), eta adlatiboak perpausean partizipioaren lekua bete bai, baina zinez partizipio bilakatu ez denez, ez du urrats hori egiten.

2.3. Gauzak ondo ulertzeko, baina, erabilerak eragiten duen lexikalizazioa ere kontuan izan behar da. Adlatibo jakin bat maiz erabiltzen bada partizipioaren lekuan

eta haren zeregina betez, berez hitz berria ez bada ere, azkenean, erabileraren erabilez, lexikalizatu eta funtzio horretan finkaturiko hitz berri bilaka daiteke.

Lexikalizazio mota hau, jakina, ez da zehazten erraza, eskala moduko bat baitugu horretan ere, beste askotan bezala. Gorago esana dut -RA ‘partizipio’ askok agerpen bakar batzuk baizik ez dutela. Horiek berbalizazio sintaktikoaren lexikalizazioaren mutur batean daude; ia abiatu ere ez direnen multzoa osatzen dute.

Badira, ordea, finkatze bidean urratsak egin dituztenak eta maizkara erabili izan direnak ere, leku eta garai jakin batzuetan bederen. Halakoak dira gorago, OEH-ri jarraituz, aipatu ditudanak: *argitara / argitaratu*, *azpira / azpiratu*, *begietara / begietaratu*, *eskura / eskuratu*, *kontura / konturatu*, *mendera / menderatu*, *mundura / munduratu*, *zerura / zeruratu*, *beregana / bereganatu*, *elkargana / elkarganatu*. Horrelakoak “es especialmente frecuente el participio sin -tu” edo horren antzeko azalpenarekin ematen ditu inoiz OEH-k. Lexikalizatze bidean dira horrelako adlatiboak, edo, zuzenago esan, hala izan dira modu horretan erabili izan diren leku-denboretan, erabateko lexikalizaziora iritsi ez badira ere.

Beste -RA batzuk, areago, forma erabiliena edo ia bakarra izan dira, inoizko -RATU sinonimoa gorabehera. Hona gorago ere aipatu ditudanak, OEH-ren azalpena ondoan dutela:

- *infernura / infernuratu*: “En los primeros testimonios parece predominar el part. *ifernura*”;
- *eskuetara / eskuetaratu*: “La forma de participio es *eskuetara* (futuro *eskuetarako*) hasta la segunda mitad del s. XX —a partir de la cual tbn. se encuentra -tu— en la acepción de ‘poner(se) en manos de’; con el significado de ‘apropiarse de’ hay ejemplos de *eskuetaratu* ya desde finales del s. XIX”;
- *gogora / gogoratu*: “En los textos septentrionales, hasta la segunda mitad del s. XIX se encuentra sobre todo el part. *gogora*”;
- *hara / haratu*: “Hay exclusivamente *hara da*, *harako da* (*harat*, *harako* en Larreguy) hasta la segunda mitad del s. XIX”;
- *kanpora / kanporatu*: “en los textos septentrionales la forma de part. *kanpora* parece la más general”.

Esan daiteke, bada, adlatibo horiek partizipio gisa lexikalizaturiko formak direla, esandako garai eta lekuetan bederen.

Are lexikalizatuagoak direnak ere badira, ordea. *Horra izan* hala da zubereran. *Lurrera* ‘aditzari’ sarrera propioa eskaintzen dio Pouvreaux bere hiztegian, gorago esan dudan moduan. Hiztegiko partizipioa zen harentzat *lurrera*, guretzat *atera* den bezala.

Eta, jakina, zenbat eta eginagoa izan lexikalizazioa hainbat eta zabalagoa da ‘partizipioaren’ erabilera. Horrela, esate baterako, partizipio gisa maiz erabilitako adlatiboek errazago dute -RAKO forma ere hartzea. Forma hori adlatibo askotara zabaltzen dute Povreauxen eta Duvoisinien hiztegiek, gorago ere esan dudan moduan; baina, hiztegiek diotena gorabehera, batez ere lexikalizatze bidean aurrera egin dutenak dira, testuen lekukotasunaren arabera, forma hori garatu duten adlatiboak, nahiz ez diren bakarrak: *argitarako*, *begietarako*, *eskuetarako*, *eskuperako*, *eskurako*, *harako*, *honako*, *infernurako*, *inorako*, *kanporako*, *lurrerako*, *menerako*, *norako*, *paradisurako*...

Eta, era berean, esan dudan bezala lexikalizatu gisa erabili izan den *lurrera* ‘aditzak’ joko zabala dauka, atzizkiekin eta mugatzailearekin erabiltzeraino hedatzen dena:

- (9) a. Bi belaunak lurrerarik (Etcheberri Ziburukoa, *Manual devotioezcoa I*, 26).
 b. bere belaunak lurrera ta egiten diote [...] adoranz eta agur aundia (S. Mendiburu, *Idazlan Argitaragabeak I*, 159).
 c. Etsaia ez da lurreraia baizik, behar da lehertu (F. Laphitz, *Bi saindu hes-cualdunen bizia*, 121).

Eta gauza bera esan behar da, azkenik, frogarik behar ez duen *atera* partizipioari dagokionez ere.

Azken hauek, bada, *atera* batez ere, lexikalizazioaren beste muturrean daude: berbalizazio sintaktiko izatetik berbalizazio lexiko izatera pasatu dira, erabileraren erabileraz.¹³

3. Amaitzeko

Aurreko mendeetako lekukotasuna aipatu dut maiz aurreko ataletan. Zer esan daiteke, ordea, gaurko erabileraz? Nola erabiltzen dira gaur egun adlatiboaren berbalizazio mota biak? Ahantzi gabe, bestalde, ‘*adlatiboa + aditz*’ egitura ere hor dela (*etxera joan / etorri / sartu / iritsi / ekarri / eramán...*). Hirurak ez dira guztizko sinonimo, bistan da. Lehenbiziko biak bai, ene ustez (*etxera zen* eta *etxeratu zen*, esate baterako). Eta baita hirugarrena ere, aditzak adiera orokorra duenean (*joan* edo *ekarri*, esate baterako); besrelako aditzek esanahi zehatzagoa eskaintzen dute.

Hirurek ez dute, hala ere, maiztasun bera gaur egungo hitzunen erabileran, eta ez dute izan historian zehar ere. Eta badira horretarako arrazoiak: -RA formako berbalizazioa trinkoagoa da, nahi bada, baina ez da -RATU bezain esplizitua. Hau baino ‘zailagoa’ da, adlatiboak berez esaten ez duena perpausean hartzen duen lekuak adierazi behar baitu; eta ahulagoa ere bai, ez baitu hitz berria eratzen. Horregatik joan da, nik uste, haren erabilera urritzen denborarekin, *atera* guztiz lexikalizatuaren kasuan eta beste kasu jakin batzuetan izan ezik. ‘Esplizitua’ nagusitzen joan zaio ‘trinkoari’, *infernuratu*, *eskuetaratu*, *gogoratu* eta horien antzekoen azalpenetan ikusi dugun bezala.

Gaur egun, oker ez banago, honako hauetan erabiltzen da batez ere -RA partizipioa: denbora eta modu postposizioetan (*etxera orduko*, *ohera baino lehen*, *elizara gabe*, *burura ezinik...*); *nahi izan* eta *behar izan* aditzen objektu direnean (*kalera nahi dutenean*, *basora behar dute*). Aditz jokatueta ere inoiz-inoiz erabiltzen da, eta errazago gainera hau mendekoa denean; are gutxiagotan etorkizuneko -RAKO forman (*garaiz etxerako naiz*). Hortik landa, gorago esan dudan bezala, euskara ‘jasoaren’ aldekoek darabilte berbalizazio mota hori inoiz, ‘jasoa’ izateak ‘zahar’ ukitua ere baduelarik.

Aldiz, guztiz ohikoa da -RATU *partizipio* ‘esplizitua’ erabiltzea (*etxeratu da* guztiz ohikoa dugu, *etxera da* ez bezala). Guztiz emankorra da berbalizazio morfologiko

¹³ Honek argitzen du, beharbada, Lafitteren goiko aipamen bikoitza: -RA batzuk partizipioak dira, lexikalizatuak («employés comme verbes»): *athera*, *leihorrera*, *lurrera*, *zokora* (201); eta beste batzuk, berriaz, partizipioaren balioa dutenak, lexikalizatu ez direnak eta berbalizazio sintaktiko soiletik pasatu ez direnak («L’adlatif d’un mot [...] équivaut souvent à un participe passé»): *hirina*, *norako* (340).

hori gaur egun ere. Horrek argitzen du Lafittek goiko aipamenean dioena: -RA formako ‘partizipio’ guztiek badutela, lehian bezala, -TU atzizkia duen ‘sinonimoa’. Lexikalizaturiko *atera* bera ere ez da salbuespen: *ateratu* forma ere erabilia izan da, zenbait euskalkitan, lekuko zaharretik hasita. Esplizituagoa eta, hortaz, ‘errazagoa’ baita berbalizazio morfologikoa sintaktiko hutsa baino.

Eta adlatibo konplexuen kasuan, berriz —hau da, -TU atzizkia hain erraz onartzen ez dutenetan (*Guraso antziñakoai eskeñitako lur eder aren ateetara ziren bezalakoe-tan*)—, bestelako aditza duten esaldiak ditugu eskura haien ‘ordain’ (*Guraso antziñakoai eskeñitako lur eder aren ateetara iritsi ziren*).

Azken oharra

Nola islatu daitezke hiztegieta artikulu honetan aztertu ditudan berbalizazio mota biak? Morfologikoarenak ez du zalantzarik: aipatu nahi direnei bere sarrera propioa eskaintzea da biderik onena. Baina -RA gisako berbalizazio sintaktikoa?

OEH-k, gehienetan, -RATU ‘sinonimoaren’ artikulua barruan aipatzen ditu horrelakoak (*etxera*-ren agerpenak *etxeratu* sarreran, adibidez). Onar daitekeen jokabidea da hori, jakina, bataren eta bestearen agerpenak begi kolpe batez ikusteko aukera ematen baitu. Horrela egitekotan, ordea, -RA motako agerpenak azpisarrera batean biltzea izango litzateke egokiena, nire ustez, besteak ez bezalakoak direla erakusteko.

Bada, ordea, beste aukera bat ere. Adlatiboaren barruko izenaren sarreran aipa daitezke agerpen horiek —lexikalizatuak salbu—, adlatiboari propio eskaintako azpisarrera batean, ‘partizipio balioan’ edo horrelako zerbait erantsiz: *etxe* sarreraren barruan ‘ETXERA, partizipio balioan’ azpisarrera bat ipiniz, adibidez, non haren agerpen guztiak bil daitezkeen (*etxera, etxerako...*). Horren antzeko zerbait egiten du OEH-k berak, bestetan ez bezala, *ohe* hitzari eskaintako sarreran, ‘OHERA BAINO LEHEN(AGO)’ bezalako azpisarrerak ipiniz.

Bibliografia

AGOB: ikus Hualde-Ortiz de Urbina.

Bosque, I. & V. Demonte, 1999, *Gramática Descriptiva de la Lengua Española*, Espasa, Madril.
EGLU I: ikus Euskaltzaindia. 1985; *EGLU II*: ikus Euskaltzaindia 1997.

Euskaltzaindia, 1985, *Euskal Gramatika. Lehen Urratsak - I*. Iruñea.

—, 1997, *Euskal Gramatika. Lehen Urratsak - II*. Bilbo.

GDLE: ikus Bosque & Demonte.

Hualde J. I. & Ortiz de Urbina, J., 2003, *A Grammar of Basque*, Mouton de Gruyter, Berlin-New York.

Lafitte, P., 1962, *Grammaire basque (Navarro-labourdin littéraire)*, Éditions des “Amis du Musée Basque” et “Ikas”, Bayonne.

Michelena, L., 1987-, *Diccionario General Vasco. Orotariko Euskal Hiztegia*, Editorial Desclee de Brouwer & Ediciones Mensajero, Bilbo [OEH].

OEH: ikus Michelena.

RAE: ikus Real Academia Española.

Real Academia Española, 2001, *Diccionario de la lengua española*.

Adibide gisa aipaturiko testuak: Orotariko Euskal Hiztegiaren Testu Corpusa. Euskaltzaindia, Bilbo.